

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Конфликти и разбирателства в историята Conflicts and understandings in history
Том / година Volume / year	IV / 2025
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Магдалена Жечева Magdalena Zhecheva
Институция Affiliation	Регионален исторически музей – Търговище Regional Historical Museum – Targovishte
Заглавие Title	ГРАДЪТ МЕЖДУ СВОИТЕ И „ЧУЖДИТЕ“ (ТРУДНОТО ПРИЕМАНЕ НА ПРЕСЕЛНИЦИТЕ И БЕЖАНЦИТЕ ПРЕЗ XIX И XX ВЕК В ТЪРГОВИЩЕ) THE CITY BETWEEN ITS OWN AND THE „OTHERS“: THE DIFFICULT RECEPTION OF MIGRANTS AND REFUGEES IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES IN TARGOVISHTA
Страници Pages	211-227
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-4-211/

ГРАДЪТ МЕЖДУ СВОИТЕ И „ЧУЖДИТЕ“ (ТРУДНОТО ПРИЕМАНЕ НА ПРЕСЕЛНИЦИТЕ И БЕЖАНЦИТЕ ПРЕЗ XIX И XX ВЕК В ТЪРГОВИЩЕ)

Магдалена Жечева

Регионален исторически музей – Търговище

Резюме: Разработката представя установяването, проблемите, живота и мястото на бежанците и преселниците, установили се в гр. Търговище и околията през XIX и XX век. Те идват от всички географски и етнографски области на българските земи, попаднали под ударите на военни конфликти, мракобесни дипломатически решения, тежки стопански кризи. Проследена е адаптацията им на новото място и срещата с местното население в неспокойните и трудни десетилетия особено след Първата световна война, когато протичат процеси на сближаване между различните общности. „Външните“ печелят доверието на местните, преодоляват съпротивата и на мюсюлманското население. С противоречиви настроения се борят и местните хора, които изпитват човештина, грижа, съчувствие и желание за подкрепа, но и сериозни дози ревност, опасения да не загубят своя малък свят, в който се чувстват спокойни и незастрашени и, в който се опитват да опазят постигнати стопански и обществени позиции.

Ключови думи: бежанци; преселници; Търговище; общност; мюсюлмани; чужд; Първа световна война.

В малката Търговищка околия повече от век и половина си дават среща, установяват се трайно, избират да създадат семейства и да отгледат децата си бежанци и преселници, дошли от всички географски и етнографски области на българските земи¹. Зато-

¹ Милетич, Л. Старото българско население в Североизточна България. С, 1902, с. 117, 124 – 125, 135; Стоянова, Параскева. Прочутия Ески Джумайски панаир в социално-икономическия живот и бит на града през XIX в. – В: Годишник на музеите от северна България, бр.

ва и проф. Димитър Овчаров, първият директор на търговищкия музей, нарича града и региона „малката България“. Те идват от всички земи, останали извън пределите на България след войните, големите балкански конфликти и мракобесни дипломатически решения. Някои търсят по-добри икономически условия за живот, поминък за семействата си. Така гр. Търговище и региона, макар и далеч географски от големите исторически конфликти на Балканите, е въввлечен в последствията.

Балканджии, тракийци, добруджанци, шопи от Западните покрайнини (най-многобройни от Кюстендилския край), малоазийски българи, македонци, навлизат в живота на местните християни – хърцои и капанци, настаняват се в селища с преобладаващо мюсюлманско население – турци (сунити и алиани). Тук откриваме руснаци-белогвардейци (след 1921), черногорци (1878 – 1885), евреи (1943 – 1944)², малко арменци. Има и периоди с интернирани по политически причини (през Стамболовото управление, в първите години след Първата и Втората световна войни). Макар и за кратко, тук пребивават десетки софийски семейства пострадали или избягали от американските бомбардировки над София (1944), на които са осигурени жилища и настаняване³. През втората половина на XX век по силата на т. нар. разпределение след завършване на висше образование, свързано с индустриализацията и кадровото обезпечаване на различни административни райони, пристигат млади хора и семейства от всички части на България. През 50-те години на XX век тук се установяват още бежанци и преселници от Беломорието и Югославия⁴, както и българомохамедани от Родопите.

В настоящото изложение ще проследим процеси и проблеми породени от интензивни периоди на движение на населението в Търговищкия край⁵ основно в периода от XIX в. до средата на

XX, В. Търново, 1995, с. 287 – 296; **Петкова Йорданка**. Демографски промени и занаяти във възрожденско Търговище според фамилни и лични имена в Кондиката на българската православна община 1818 – 1882 г. – В: Известия на Исторически музей-Търговище, Т. 2, Търговище, 2009, с. 116 – 119; **Жечева, Магдалена**. Добруджа и добруджанци в обществен живот на Търговище (1919 – 1940). – В: Добруджа. 1997 – 1999, бр. 14 – 16, Добрич, 2000, с. 230 – 242; **Жечева, Магдалена**. Заселване на тракийските българи в Търговищкия край (1878 – 1934). – В: 90 години от разорението на тракийските българи. Хасково, 2003, с. 84 – 101; **Жечева, Магдалена**. Търговищко ехо от македонските освободителни борби. – В: В търсене на националния идеал 1878 – 1913. Благоевград, 2009, с. 240 – 250; **Любенова, Тоня**. По въпроса за демографското обвързване на Кюстендилския и Търговищкия край (1878 – 1960). – В: Памет за Тузлука. История и култура. В. Търново, 2005, с. 87 – 103.

² Държавен архив – Търговище (ДА-Т-ще), ф. 45к, оп. 1, а. е. 12, л. 40.

³ ДА-Т-ще, ф. 45к, оп. 1, а. е. 12, л. 15 (гр.)

⁴ ДА – Варна, Ф. 12, оп. 1, а. е. 64, л. 1 – 3, 64 – 66, 69 – 72, 111 – 272.

⁵ Под Търговищкия край в настоящата разработка имаме предвид основно гр. Ески Джумая (дн. Търговище), бившата Търговищка околия, както и настоящата Община Търговище.

XX в. Ще се опитаме да си отговорим, как установяването на бежанци и преселници влияе върху демографското, стопанско и културно развитие на района; как протича настаняването, живота и адаптацията им, както и включването им в местната общност; как реагират местните жители и какво е отношението им към всички новодошли; докъде стигат границите на мира и съгласието и откъде тръгват противоречията и разногласията.

Търговищкият край влиза в XIX в. слабо населен и обезбългарен вследствие на физическо унищожение и прогонване, ислямизиране, заселване на мюсюлмански групи от далечни места и разбойничество в широки размери. Мюсюлманското население е преобладаващо, макар че през втората половина на XVIII век се забелязва заселване в гр. Търговище на българи главно от местните стари села Вардун, Пролаз, Черковна, Певец, Стража, Алваново, Дългач, Бистра, Лозница и Въбел. В началото на XIX в. ускорено и трайно се установяват българи-балканджии. Това движение е свързано със стопанските промени в Османската империя. В тази миграция участват преселници от Еленско, Тревненско, Габровско, Дряновско, Търновско и Севлиевско. Още тогава идват и хора от по-далечните райони като Кюстендилско, Радомирско и Трънско, дори от района на Беломорието и Одринска Тракия⁶. Коя е причината всички те да са привлечени от Търговищкия край.

Спецификата в съдбата на някогашна Ески Джумая, дн. Търговище, се крие дълбоко в панаирната традиция. Големият панаир, единствен по мащабите си в северните български земи е събитие, което играе ключова роля във формирането и развитието на града, но и региона. Това кръстопътно място, през което преминават важни пътни връзки, се превръща в традиционно средище за удобни и полезни срещи от близки и далечни места. Гергьовденския панаир е мощен лост за успешното икономическо развитие на града. Той е най-доходното перо и важна причина в местните хора да остават големи приходи, които те предприемчиво влагат за развитието на града и своите семейства. Затова градът става притегателно перспективно място за хора от различни места на Балканите населявани от българи⁷.

⁶ Милетич, Л. цит. съч., с. 117 – 123,125; Халаджов, Иван. По дирята на вековете. Търговище, 1968, с. 33; Петкова Йорданка. Цит. съч.

⁷ Атанасов, Васил. Ески Джумайски панаир. С., 1906; Великов, Стефан. Търговище през Възраждането – В: Исторически преглед, 1976, кн. 3, с. 93 – 106; Великов, Стефан. Ески-Джумайският (Търговищкият) панаир. – В: Исторически преглед, 1989, кн. 10, с. 53 – 60; Стоянова, Параскева. Цит. съч.; Банова, Тодорка. Ескиджумайските търговци. – В: Панаира, пазари, тържища в българските земи. Фабер, 2004, с. 221 – 231; Дражев, Панайот. Възникването на Ескиджумайския панаир и ролята му в общественния живот на града през възрожденската епоха. – В: Панаира, пазари, тържища в българските земи. Фабер, 2004, с. 103 – 109.

Сериозна част от заселилите се амбициозни и предприемчиви преселници стават търговци и занаятчии и заедно с местните жители, с които се сродяват, формират едно стабилно общностно ядро, което се грижи за личния си напредък, но и за града. Някои добиват самочувствие (почти на аристократи), демонстрирали своя напредък по всякакъв начин., което намира израз в хубавите и големи къщи, в представителните сгради на църквата и училището, в родолюбивите стремежи за модерна просвета, в демонстрацията на „големите салтанати“. Към средата на XIX в., когато е и своеобразния разцвет на панаира, в града живеят вече български фамилии на едри търговци с клонове на фирми в Цариград, Манчестър, Виена, Варна⁸. Въпреки че, много от преминалите през възрожденско Търговище пишат ласкави и похвални думи за облика, архитектурата, предприемчивостта, културата и отношение към образованието на местните хора, има и отзивы, които говорят за нрав, далеч от хвалебствията. Така в своите спомени Рачо Славейков, син на Петко Р. Славейков⁹, отбелязва за живота тук, че този „преимуществено турски град по него време, беше много затворен, дори тежък.“¹⁰. Тази характеристика е кратка, но много знакова и по-късно ще получи развитие и надграждане, вече при други обществени условия и промени, свързани с приемането на преселници и бежанци.

Следосвобожденското стопанско развитие на гр. Търговище бележи забавяне, сериозно изоставане и буквално се срива икономически¹¹. Градът не е вече някогашния голям търговски и занаятчийски център. Известният панаир добива само местен характер. Населението се препитава основно със земеделие. Липсват данни за сериозна действаща местна индустрия. Слабо се развиват занаятите, които вече са насочени основно към нуждите на тукашните хора. Липсата на сериозна перспектива мотивира много млади и амбициозните търговишки граждани да търсят алтернатива и реализация извън родния град. В първите следосвобожденски десетилетия градът се оформя като една от-

⁸ Банова, Тодорка. Цит. съч.

⁹ През 1863 г. в Търговище е поканен за учител, известният възрожденски просветител Петко Р. Славейков, който идва и се установява тук със семейството си за година. Това е важен период в живота, както на Славейков, така и на местните българи. Той има заслуги като участва лично в заключителните дейности по изграждане на голямата училищна сграда посветена на Светите Седмочисленици, включително в нейното освещаване. (Петкова 2003). Този негов принос получава признанието на търговищенци, за които училището става популярно и като „Славейковото“ до наши дни. (Петкова, Йорданка. Славейков и Търговище. – В: Петко Славейков. Нови изследвания. Велико Търново, 2003.

¹⁰ Халаджов, Иван. Цит. съч., с. 33.

¹¹ Жечева, Магдалена. Партии и политически живот в гр. Търговище (1879 – 1912) – В: Известия на Исторически музей – Търговище (ИМ-Т-ще), Т. 1, Варна, 2005, с. 116 – 117.

носително затворена земеделско – занаятчийска общност, която с подозрение гледа на всеки новодошъл. Местните хора продължават ревниво да пазят постигнати стопански и обществени позиции, пазят поминъка си предвид ограничените икономически възможности на района. Трудно се допуска придошли отвън „чужденци“, които опитват да пробият чрез изяви в различни сфери на местния обществен живот, в това число и в политиката.

Същевременно този български край е подложен на едно непрекъснато движение на населението, изразено в изселванията на турци и преселванията на българи от различни части на Княжеството и извън него, което балансира и поддържа относително постоянен броя на населението¹². Перманентният процес на изселващите се турци, особено от селата, създава условия за заселването и оземляването на преселници и бежанци. Това донякъде е регулирано и от държавата. В много случаи преселенците са привлечени именно от освободените или изоставени имоти, къщи и земи.

В следосвобожденските години продължава, макар и вече разреден потока от преселници-балканджии, които идват от Търновско, Тревненско, Дряновско и Еленско. Епизодично се появяват македонски бежанци, но твърде малобройни, понякога за кратко време.

Най-многобройни са тракийците от българските земи оставени под турска власт след Берлинския договор (1878). Подгонени от безмилостна турска разправа и безчинства, те търсят спасение и закрила на север, както и свободата на гражданството в новата българска държава. Според българската правителствена политика, по предварително съгласуван план, бежанците от всички български краища са ориентирани към опразнените от мюсюлманите села във Варненски, Шуменски, Омуртагски и Търговищки окръзи¹³. Тогава идват големи групи тракийци от димотишките села, които стават известни сред местните като „беломорци“. Най-многобройни от тези преселници са от с. Янурен, Софлуйско и с. Хиделий, Одринско. Повечето са роднини. Те пътуват на север с ясното съзнание за спасение и трайно установяване далеч от родното място. Настаняват се в изпразнени от турци и черкези села или в такива със свободни къщи. Има случаи, в които си тръгват огорчени и напласени особено в мюсюлманските села.

¹² До 1959 г., когато Търговище става окръжен център, жителите му не надхвърлят 10 000 души, а околията се движи между 15 000 до 20 000 човека. Дълго време като количество доминират мюсюлманите. Едва в навечерието на Балканските войни турското и българското население добиват някакъв паритет в числеността си.

¹³ Жечева, Магдалена. Заселване на ..., с. 86.

Окръжните постоянни комисии в Шумен и Разград съдействат активно за настаняване и оземляване на бежанците. Дори задължава мюсюлманското местно население да им помага при построяването на жилища. Някъде турците посрещат с недоволство новите си съседи, другаде ги приемат радушно, но и не им оказват гостоприемство¹⁴.

Не е радушно посрещането на новите преселници и бежанци и в градския център. Самочувствието на старите джумалийски родове, ядро на възрожденския стопански и културен подем, трудно предава „юздите на властта“ в ръцете на новите поколения „пришълци“. Старите граждани и наследниците им носят с поколения един особен сантимент за онова време, когато градът и панаирът са познати далеч зад границите на империята. Даже прави впечатление, че до войните старите родове се сватосват помежду си и трудно допускат във фамилиите новодошлите в града. Често като положителна характеристика за някого се подчертава: „по бащина и майчина линия произхожда от стари и изтъкнати родове“. Дори за обидна на политически противник в местната преса срещаме определението „авантюрист и пришелец“¹⁵. Консервативното отношение се демонстрира чрез твърде надменното отношение към всеки заселил се в града и използването на вече отдавна безпочвено прозвище на жаргон от турското „гелме“, дошло от ориенталските остатъци в битовото общуване. Това обръщение и демонстрирано отношение на т. нар. кореняци джумалии продължава и през целия XX век. Среща се и в съвремието ни, макар смесицата от преселенци от различни части на страната вече да е формирала други поколения и местна общност, обединила разногласията в една обща локална кауза. Това не е пречка за нафукани търговищки граждани, смесили отдавна кръвните линии на местните стари родове с тези на тракийци, кюстендилци и добруджанци, които наричат новодошлите и заселили се в най-ново време в града и общината – „гелме“, т.е. чужд човек за това място.

Първите разногласия и сериозно размирие преживява местната общност през 80-те години на XIX в., когато „на кантар“ се поставя бъдещето на най-голямото събитие за града – панаира. При променените обществени и стопански условия панаирът не носи полза за местните хора, а за „чуждите занаятчии и тър-

¹⁴ **Божинов, Светлин.** Пътят на първите заселвания на първите бежанци от Тракия в Търговищкия край – В: Знаме, 25.03.1994 г.; **Божинов, Светлин.** Заселване на бежанци от Тракия на територията на Търговищки окръг след Освобождението 1878 – 1890, с. 5- Регионален исторически музей-Търговище (РИМ-Т-ще), Архив на Дружеството на приятелите на музеите.1987 г.

¹⁵ В. Народна подкрепа (Ески Джумая), бр. 12, 8.03.1903.

говци“. Занаятчиите, които заедно с търговците са били лицето и представителността на градското общество, трудно и с много консерватизъм навлизат в новия живот, където тяхната водеща позиция вече търпи сериозни трансформации. Те се чувстват ошетени от участието и конкуренцията на другите изложители. Чак в Народното събрание се развиват дебати „за“ и „против“ по-генералният въпрос: „да се запази или унищожи панаирът“¹⁶. От неразделна част на местното самочувствие и съдба, за част от местното гражданство панаирът става вече „зло“ и „чума“. Той е от полза „за *вънкашните* хора“, но за града е „вредителен“. Макар да не засяга пряко мигрантите, този първи сблъсък става едно начало за контрапункта „чужд, външен“ – „местен“, който се настанява трайно и за дълго в тукашния обществен живот и става сериозна пречка за взаимната адаптация, която едно съжителство и правилата на общото живеене изисква.

Местната етнодемографска ситуация се променя чувствително и е повлияна сериозно от големите бежански и преселнически вълни. Те се случват след Илинденско-Преображенското въстание (1903), Балканските войни (1912 – 1913), Първата световна война (1915 – 1919), Гръцко-турската война от 1919 – 1922 г. и по време и непосредствено след Втората световна война.

Данните показват, че драмите в Македония, Тракия и Добруджа имат своя местен отзвук и съчувствие най-вече на полето на благотворителността и жестове на солидарност¹⁷. Истинското предизвикателство към човешината, съчувствието и подкрепата идват с масовите преселвания и заселване на страдалците подложени на гонения и безчинства в родните български земи, откъснати от българската държава на полето на дипломатията на Великите сили.

Немногобройни и единични са случаите на заселвания на бежанци-тракийци и македонци след Илинденско – Преображенското въстание (1903).

Третият етап започва с 1913 г. и продължава до 1915 г. Той е характерен с втората по своята масовост бежанска вълна от тракийски българи, която намира убежище в Търговишко. Те идват тук и разчитат за помощ и подкрепа при вече старите заселници тракийци, някои от които са техни земляци, съселяни или роднини. Най-голяма този път е групата от с. Хиделий, Одринско. Дълго време остават настанени в началното училище „Неофит

¹⁶ Жечева, Магдалена. Търговище – „за“ и „против“ панаира (края на XIX – средата на XX век). – В: Панаири, пазари, тържища в българските земи. Фабер, 2004, с. 327 – 338.

¹⁷ Жечева, Магдалена. Търговишко ехо ... Цит. съч.; Жечева, Магдалена. „...Вече е свършен факт затварянето на театралния салон...“ – В: Поляница. Търговище, 1995, с. 146 – 148;

Рилски“ в гр. Търговище. Живеят при твърде мизерни условия и без скорошна перспектива да имат земя, работа и животни. Едва преживяват. Има данни, че общината и родолюбиви организации се опитват да помагат на бежанците. Грижите са символични предвид надеждата, че ситуацията може да се промени и те да се завърнат по родните места¹⁸.

Любопитен детайл от този период е заселването на българи от Мала Азия в няколко търговишки села¹⁹.

След Балканските войни идва и първата добруджанска вълна. Добруджа и добруджанци имат специално място в живота на Търговищкия край. Налице са традиционно тесните икономически връзки между двата региона и голямо движение на населението в двете посоки преди и след Освобождението²⁰. От 1915 г. тук се установява 31-ви пехотен Варненски (познат и като Силистренски) полк. С него от Силистра идват и много жители на Силистра.

Периодът е наситен с много проблеми, към които освен следвоенните трудности, гр. Търговище и местното население преживяват катастрофално наводнение с човешки жертви и големи разрушения (на 6 юли 1914 г.), което допълнително усложнява местната обстановка. Градското ръководство начело с кмета Никола Бояджиев трябва да организира действията по възстановяването след наводнението, осигуряването на прехрана, издръжка и отопление на войнишките семейства, както и настаняването на преселниците – бежанци от Тракия, Добруджа и Македония. Ширещата се черна борса и спекула налагат нормиране цената на хляба и продукти от първа необходимост. В тази обстановка, част от самите преселници приемат състоянието за временно, с тайната надежда за завръщане по родните места.

След Първата световна война в Търговищкия край е най-масовото преселване и установяване на хора от Тракия, Добруджа, Македония, а вече и от Западните покрайнини. Преселници от Кюстендилско, Трънско, Радомирско и Босилеградско залива селищата в Търговишка околия. Близко десетилетие след войната тук идват или напускат преселници и бежанци. В тази част на България всички преселници от западната част на страната се наричат с общото име „шопи“. Те идват с бедна покъщнина, малко едър и дребен рогат добитък. При тях, в конкретния момент, основните причини и мотиви за миграция са Ньойския договор и прекрояването на границите, но донякъде и икономически – су-

¹⁸ Жечева, Магдалена. Заселване на ... с. 91.

¹⁹ Жечева, Магдалена. Заселване на ... с. 91.

²⁰ Жечева, Магдалена. Добруджа и ...с. 230 – 231.

рови природни условия, труден поминък, поскъпнал следвоенен живот и една възможност за снабдяване с имоти при наличие на опразнени турски къщи и земи²¹.

Именно след войната и Ньойския договор търговищенци, като че ли осъзнават сериозността от присъствието на многочислените групи бежанци. Прави впечатление, че местните хора забелязват бежанците тогава, а не при пристигането им преди войната. Данни от преброявания или публикувани анкети в периода 1919 – 1920 г., сочат че в града и околията със статут на бежанци пребивават 462 човека родени в гръцка или турска Тракия и 942 бежанци от Добруджа²². Бройката респектира и е плашеща за възможностите на един малък провинциален град, макар и околийски център, преживял трудни военни години. Придошлите откън не са с временно пребиваване, а вече искат свое пространство за постоянно усядане. В беден и труден за живот край като търговищкия това поражда редица опасения и недоверчивост в местните хора. Те едновременно съчувстват на бежанците, но се страхуват и за собствения си хляб.

Установяването и адаптирането на всички преселници и бежанци в Търговище и околията е бавен продължителен неспокоен процес. Както за самите тях, така и за местните хора. Неслучайно има добруджански и македонски преселници, които със своите семейства по-късно напускат и търсят друго бъдеще извън околията. Местните хора продължават ревниво да пазят постигнати стопански и обществени позиции, пазят поминъка си. Градът се превръща в една относително затворена земеделско-занаятчийска общност за десетилетия напред. Трудно се допускат придошли откън „чужденци“ (преселници, бежанци и др. п.), които опитват да пробият чрез изяви в различни сфери на местния обществен живот, в това число и в политиката. Същевременно населението на града и селата, дори и в тези, където няма бежанци и преселници, организират благотворителни инициативи, опитват се да събират помощи, проявяват грижа за учениците – деца на новодошлите.

След Първата световна война местната общинска власт е изправена пред проблеми от различен характер и един от тях в цялата му острота и сложност е бежанския проблем. Трябва да се търсят решения на следвоенните трудности в живота на тукашното население и едновременно – да се облекчава и устройва придошлата бежанска маса. Обстановката не е по-различна от тази в цялата страна – следвоенната разруха и безработицата.

²¹ Любенова, Тоня. По въпроса за ...95.

²² Жечева, Магдалена. Заселване на ... с. 91; Жечева, Магдалена. Добруджа и ...с. 231.

Тук всичко дори е още по-осезателно поради традиционно слабото стопанско развитие и бедност. Останалите без дом и имот многобройни бежански семейства трябва да бъдат настанени и изхранени. Необходимо е дълго време за да се постигне известна трайна стабилизация в живота на всички хора тук – местни и външни.

През изминалите военни години, тракийците вече са организирани в защита на своите интереси. От 1915 г. те имат своя местна организация и деен председател в лицето на младия учител от с. Хиделий – Стоян Мавродиев, завършил Одринската гимназия и Софийския университет. Той и неговия земляк Георги Василев са начело в защитата на интересите не само на тракийците, а изобщо на всички бежански групи при тяхното настаняване и оземляване в Търговище.

Македонското емигранско дружество носи името „Климент Охридски“. То е малобройно и включва основно търговищки граждани с родови корени в Македония. Особен акцент в тяхното обществено присъствие има Деня на Свети Дух – 21 юни,

Съществува и местно дружество „Добруджа“, което представлява и защитава правата и интересите на добруджанските бежанци. Всъщност само за няколко година на територията на малката Търговищка околия действат две добруджански организации, които се разминават по организационни, идейни и тактически въпроси, по образ и подобие на централните им ръководства. Представителите на двете най-големи бежански групи в гр. Търговище имат възможност от 1921 г. да участват непосредствено при решаване на жизненоважните за всички бежанци в околията въпроси²³.

Проблемите с бежанците се поставят за разискване в Търговищкия общински съвет реално през м. септември 1920 г. по повод проектирана експлоатация на общински недвижими „доходни имоти“²⁴. През пролетта на 1921 г., общината оперативно реализира държавната политика за бежанците²⁵. Документите свидетелстват за общото желание да се намерят решения на най-неизбежните проблеми. Назначена е околийска „комисия по настаняване и пр. на бежанците“. В състава и е включен учителя Стоян Мавродиев, като тракийски бежанец. Скоро са определени кварталите с места за построяване на жилища и за напрана на

²³ Жечева, Магдалена. Добруджа и ...с. 232; Любенова, Тоня. 110 години от рождението на Стоян Мавродиев – основател и председател на Тракийското дружество в Търговище. – В: 90 години от разорението на тракийскитебългари. Хасково, 2003, с. 102 – 111.

²⁴ Жечева, Магдалена. Добруджа и ...с. 231.

²⁵ Жечева, Магдалена. Заселване на ... с. 92 – 93.

лозя и ниви на общинските мери за бежанците. Определен е цял квартал „покрай Белия Баир“, а за лозя „част от градската мера в м. Куз зад разсадника“. Работи комисия, която подготвя списъците на бежанците живеещи в района, както и размера на заема, който може да им бъде отпуснат на всеки за строеж на жилище. В комисията участват представители на общинското ръководство, както и представители на добруджанските и тракийските бежанци. Прави впечатление желанието, да бъдат облекчени бежанците в случаи на бавно и мудно придвижване на въпросите.

Появяват се и първите сблъсъци и разногласия по повод раздадените земи от поземления фонд през 1925 г. Земите са отчуждени от бивши собственици по Закона за трудовата поземлена собственост и раздадени на бежанци и малоимотни. Старите собственици оспорват и връщат по съдебен ред земите си. Новите оземлени вече са платили дадената им земя и имат акт за собственост. Тази неправда сигнализират от търговищките села Бистра и Голямо Соколово и търсят справедливост²⁶.

В протоколните книги на общината могат да се открият решения по бежанския проблем до 1925 г. След това той се засяга изключително рядко. Все пак, бежанците остават постоянна тема на страниците на местната преса през 20-те години на XX век, което показва, че тяхната съдба не е безразлична за местните хора дълго време.

Присъствието на тракийските бежанци, като най-голяма придошла група е особено осезателно в гр. Търговище. Постепенно те оформят свой квартал – Тракийския. Някои го наричат с обидното „Гъочешка“ махала от „гъоч“ – бежанец, преселник. Причината е във факта, че част от търговищенци трудно приемат придошлите, без значение от къде идват. И до днес този квартал се помни и като „Гъбената“ махала. Причината е в състезанието, което водят тогава бежанците с времето. През първите години (1921 – 1922), за да си осигурят дом преди зимата, те за кратко построяват без предварителни планове малки и нехигиенични постройки. Покриват ги за една нощ с помощта на роднини и приятели. Ако къщата на сутринта има покрив, тя няма да бъде съборена от чиновниците при проверка. Така къщите никнат за една нощ, като гъби. Оттам идва и името на квартала – „Гъбената махала“ както го помнят старите граждани²⁷. С годините в общата площ отредена за бежанците, добруджанци обособяват своя част от къщи и създават свой Добруджански квартал. Стро-

²⁶ В. „Ески Джумайски вестник“, бр. 27, 22.08.1925.

²⁷ Халаджов, Иван. Цит. съч., с. 13 – 14; **Божинов, Светлин**. Имена и времена. 1. Махалите. – В: Знаме, 17.04.1992; **Жечева, Магдалена**. Заселване на ... с. 92 – 93.

ителството и благоустрояването на бежанските квартали протичат с твърде бавни темпове повече от десетилетие. През 1924 г. в тях все още няма снабдяване с чиста вода, водопровод. Затова бежанските квартали са освободени от такса „водно право“ като безводни. Междувременно бежанците са освободени и от общински такси за строителство.

Задвижена е отдавнашната идея за построяването на втори храм за града. Той станал необходимост с нарастването на християнското население. Новозаселилите се християни в новите квартали на града се затруднявали да изпълняват религиозните си нужди²⁸ заради отдалечеността си от старата църква, която се намира в махала Варош, където са домовете на старите търговишки фамилии. Заформил се повод за пореден своеобразен сблъсък между старите граждани и новодошлите заселници. Идеята за нова църква се сдобила с поддръжници и противници за известно време. „От горната махала“ ревниво считали стария внушителен храм във Вароша за напълно достатъчен за търговишкото гражданство. За щастие, страстите постепенно утихнали. През 1937 г. храм „Св. Йоан Рилски“ става действителност в близост до новите квартали на града. Това улеснява християнското население на бежанските квартали да изпълняват своите религиозни нужди²⁹.

Прави впечатление, че самите бежански групи дълго време са затворени общности. Особено тракийците. Те се заселват в по-големи компактни групи, често всички са в близки родствени отношения, съхранявайки традиционните си език, песни, обичаи. Те демонстрират изключително чувство за общност. Понякога, дори да са опитали на други места в страната, идват в Търговишко и търсят място при своите земяци, съселяни или роднини. В опит да се съхранят до мечтаното завръщане по старите родни места, те дълго време са относително затворени групи, особено в селата. Не се допуска сродяване и бракове – вън от тракийската общност. Силни бежански общности от тракийци и преселници от Западните покрайнини се формират в града Търговище и 21 села в околията³⁰.

И за местните и за „външните“ процеса на сближаване и усвояване правилата на общото живеене протича бавно и трудно. На новото място преселниците трябва да спечелят доверието на местните, но и да преодолеят проблеми с другите преселници.

²⁸ ДА – Варна /Вн/, ф. 75к, оп. 1, а. е. 161, л. 34.

²⁹ Жечева, Магдалена. Със светли помисли, чисти сърца и обединени усилия. – В: С пламъка на вярата. Варна, 2002, с. 83 – 94.

³⁰ Жечева, Магдалена. Заселване на ... с. 97.

Благоприятен факт е, когато попаднат в населени места сред хора единомислещи и със самосъзнанието на българи.

Единството, което събира всички и стари местни и преселили се новодошли е големия нерешен национален въпрос с останалите Тракия, Добруджа, Западните покрайнини и Македония извън границите на българската държава. Тази болка по родните места и ярост към безсилието на българските политици намират специално място в паметни дни, определени за почит, но и за силна демонстрация на ясни искания. В Деня на Освобождението на Търговище (29 януари), Деня на Стефан Караджа (9 август), Деня на храбростта (6 май – Гергьовден), Деня на Св. Дух, т.е. на Македония (4 юни), Деня на подписване на Ньойския договор (27 ноември) бежанци и местни граждани са на площада, пред Военния паметник или в храма, където заедно издигат глас за справедливост³¹.

Специфичен момент е когато възможности за заселването и оземляването на бежанците е в селища с преобладаващо мюсюлманско население. За Търговищкия край това е характерно, поради продължилия процес на изселвания на турци след Освобождението и през целия XX век.

Бежанците идват с надежда, но тук трябва да преживеят враждебността и съпротивата на мюсюлманското население. Местните турци и бежанците са в сложни и деликатни взаимоотношения. Полагат се много усилия от страна на местната власт да се поддържа деликатно равновесие и етническо спокойствие. Консервативното турско население оказва голям натиск и създава сериозни пречки на заселниците, за да ги принуди да напуснат селата. Те се опитват да разорават мерите, дадени на бежанци и дори властта и закона не успяват да се справят със ситуацията. Плашат ги нощно време в новите им домове. В Баячево, близо до града село, кмета – турчин отказва да даде на бежанците полагащите им се по закон дворни места³². Често в резултат на такива агресивни и заплашителни действия, преселниците напускат и търсят селища с християнско население в други части на българската държава.

Въпреки сложността на взаимоотношенията между местните турци и бежанците, първоначалните противоречия заглъхват с течение на времето и отстъпват място на добросъседството.

В повечето случаи присъствието на преселници и бежанци има несъмнено положителната роля на подсилващ и укрепващ фактор за тукашните българи. Няма да е пресилено ако кажем,

³¹ Жечева, Магдалена. Добруджа и ...с. 238 – 239.

³² В. „Ески Джумайски вестник“, бр. 44 – 45, 26.12.1925.

че те имат побългаряващо въздействие върху регион като Търговищкия. Трябва да се признае, че новодошлите отварят особено селската общност за външния свят. В много от селата едва след заселването на бежанците се построява и открива училище (с. Пресяк, с. Здравец), основават се читалище и кооперация (с. Буйново)³³. Благоприятното въздействие се чувства върху цялостното местно развитие.

Разположена във вътрешността на българските земи, на важни пътища в посоките Русе–Ямбол и Варна–София, рядко населена и с освободена по различни причини обработваема земя, територията на Търговищкия край привлича вниманието на разнообразни групи българи от всички български земи. В продължение на десетилетия стотици хиляди българи са принудени да търсят убежища и нови места за трайно установяване. Част от тях ги намират в Търговишко. Изселването на старо и преселването на ново население не прекъсва и днес. На мястото на изселващите се мюсюлмани (турци, татари и черкези) идват вълни с християнски преселници. Този двустранен процес протича с различна интензивност, в съответствие с междудържавни спогодби и разнообразни историко-политически ситуации почти до края на XX в. Процесът винаги е регулиран от държавата в опит да се постигне подходящ етнически баланс.

При толкова голямо движение на населението, приемането му от местните хора е трудно и противоречиво. Прииждащата вълна от нови хора, които няма къде да живеят, е възприемана като сериозен проблем. И тя наистина е проблем, ако пристигащите хора представляват 1/10 част от местните. Отношението към тях не е еднозначно. Не се приемат безрезервно и изведнъж. А бежанците от Тракия, Добруджа, Западните покрайнини, Македония намират спасение и пускат корени в земите именно на гр. Търговище и региона. В тях се смесват милосърдие, съчувствие, състрадание, желание за подкрепа, но и ревност, недоверчивост, опасения да не загубят малкия провинциален свят, в който се чувстват спокойни и незастрашени. Но не можем да твърдим че са безразлични към съдбата на бежанците. Още повече, че над хиляда са загиналите синове на семейства от града и околността, които полагат кости за свободата на Тракия, Добруджа и Македония.

Въпросът за „външните“ „придошлите“, неродените в Търговище, битува като подводно течение и днес. Отглас от самочувств-

³³ РИМ-Т-ще, Архив „Поселищни истории“ (АПИ), инв. № 13 СИ, с. 12, инв. № 38 СИ, с. 5.

вието на някогашните граждани на прочутия панаирен град продължава да съществува като основа за едно неработещо деление на населението на „стари граждани“ или „джумалии“, поддържано от малкото останали наследници на онзи менталитет. Когато правят оценка някому, те подчертават: „Трябваше да споменеш, че Досев не е от Търговище. .“, но със следното допълнение: „С този му жест, аз, като стар джумалия, се гордея...“³⁴. Оценката за търговишки кмет през 50-те години е отрицателна, той нищо не направил за града, защото не е от тук.

Въпреки тази празна горделивост на „джумалии“, много личности от принудените да направят генерален житейски избор и да се установят в града и околията, остават тук през целия си живот или в по-голяма част от него. Те стават безвъзвратна и неотменна част от новия свят, който им отрежда съдбата. Откриваме ги на знакови места във всички сфери на местния живот³⁵. Македонския харамия Никола Герасимов (от Охрид) и тракиеца Стоян Мавродиев (от Хиделий, Одринска Тракия) са дългогодишни учители и директори на гимназията, свещениците Константин Саев (от Македония) и Василий Яков (от с. Янурен, Западна Тракия) са първосвещеници в двете градски църкви. Георги поп Наумов от с. Загоричане, Костурско, трайно се установява в търговишкото село Здравец и се грижи за храма. Първият следосвобожденски кмет на Търговище, дългогодишен депутат и учител е Христо Самсаров (родом от гр. Сливен). Асен Каваев, с корени от гр. Струга, кръвно свързан с рода на братя Миладинови, адвокат, поет, публицист, журналист, темпераментен общественик и радетел за развитието и издигането на Търговище. Константин Досев от гр. Ловеч, темпераментен либерал, свързан с радославистите, депутат в няколко парламента в началото на XX век. Те са ярки представители на преселническите вълни от различни периоди на Търговище. Успяват да се превърнат във важна част от местния политически, икономически и духовен елит, със завиден авторитет в обществото, показват свой личен почерк,

³⁴ Харизанов, Димитър. Малки корекции и допълнения към „Доайсена на ескиджумайските адвокати“. – В: Знаме (Т-ще), бр. 18, 11.03.1994.

³⁵ Любенова, Тоня. 110 години ...; Жечева, Магдалена. Партии и политически живот в гр. Търговище (1879 – 1912) – В: Известия на ИМ – Т-ще, Т. 1, Варна, 2005, с. 116 – 133; Жечева, Магдалена. Търговище – българската Швейцария. Републиканската закана на един търговишки либерал (1881 – 1883 г.). – В: Доклади и научни съобщения от Седмичните музейни четения „Човекът в миналото“ на Регионален исторически музей Велико Търново. В. Търново, 2003, с. 123 – 129; Жечева, Магдалена. Търговишко ехо ... Цит. съч.; Жечева, Магдалена. Василий Яков, тракийски бежанец, търговишки свещеник в Каварна (септември 1940 – април 1941 г.). – В: Добруджа. Кн. 34. Добрич, 2021, с. 483 – 494; Великов, Стефан и Пенчо Касъров. С Кавалерски орден за гражданска заслуга... – В: Знаме/Т-ще), бр. 38, 31 май 1991; Великов, Стефан. Доайентът на ескиджумайските адвокати. – В: Знаме, бр. 11, 11 февруари 1994.

високо самочувствие и обществена активност. Трябва да им се признае, че внасят колорит и блясък в местното еднообразие с чувствителен отпечатък в общественото развитие на Търговище. В златната книга на търговишките дарители е големият българин, нюйоркският митрополит Андрей³⁶, роден в с. Врачеш, но израснал в Търговище, останал с грижа за своя град до края на живота си и пожелал тук да бъде гробът му.

Всички преселници, носят вечната болка и драмата на родните места. А бежанците от Тракия, Добруджа, Западните покрайнини, Македония намират спасение и пускат корени в земите именно на гр. Търговище и региона. Вероятно тук въпреки големите изпитания и трудности на установяване и адаптация, те все пак откриват нормален живот, спокойствието и социален мир. Въпреки трудностите, сблъсъците, разногласията и разминаването понякога, срещата между местните и новодошлите „чужди“ формира стабилна работеща общност – населението на гр. Търговище и околията, което живее и създава през XX век. Заедно оформят образа на града и селата около него, полагат неуморими усилия да ги преобразят, за да бъдат в крак с новото време, сами стават носители на идеи в името на напредъка. Всички те оставят следа в стопанския и културен живот, в архитектурния вид на града, в просветата, реда и морала дори.

³⁶ **Аврамова, Светлана.** От легендата до признанието. Нюйоркският митрополит Андрей – един благодетел на град Търговище. – В: Българското дарителство – история, съвременност и перспективи. Карлово, 2003, с. 237 – 244.

THE CITY BETWEEN ITS OWN AND THE „OTHERS“: THE DIFFICULT RECEPTION OF MIGRANTS AND REFUGEES IN THE 19TH AND 20TH CENTURIES IN TARGOVISHTA

Magdalena Zhecheva

Regional Historical Museum – Targovishta

Abstract: This paper explores the settlement, challenges, everyday life, and social integration of refugees and migrants who arrived in Targovishta and its surrounding areas during the 19th and 20th centuries. These individuals came from various geographic and ethnographic regions of the Bulgarian lands, often as victims of military conflicts, unfavorable diplomatic decisions, and severe economic crises.

The study traces the iradaptation to the new environment and their interactions with the local population during turbulent and difficult decades – especially in the aftermath of the First World War – when processes of rapprochement began to emerge between different communities. The „outsiders“ gradually gained the trust of the locals, managing to overcome resistance from parts of the Muslim population as well.

The local population, too, experienced complex and often contradictory emotions – a mix of humanity, care, sympathy, and willingness to help, but also jealousy and fear of losing the irfamiliar and secure world.

Keywords: Refugee; migrant; settler; Targovishta; community; other; Muslims; First World War.

Магдалена Жечева, директор,
Регионален исторически музей-Търговище
Търговище, бул. „Митрополит Андрей“ № 2,
E-mail: trgmuseum@abv.bg;
magdalena_tg@abv.bg